

Maciej Rogalski

RZYMSKIE ŹRÓDŁA ZASADY *NE BIS IN IDEM*

I

Pojęcie prawomocności po raz pierwszy pojawia się w okresie państwa Hammurabiego, a więc już ponad 1750 lat p.n.e. Kodeks Hammurabiego oraz liczne dokumenty procesowe zachowane na glinianych tabliczkach przekazują, że sędzia, który zmienił wyrok spisany na tabliczce z pieczęciami, był karany pozbawieniem godności urzędu sędziowskiego oraz grzywną w 12-krotnej wysokości roszczenia¹. W okresie obowiązywania Kodeksu Hammurabiego jeszcze surowiej był karany oskarżyciel, który nie udowodnił podnoszonych przez niego zarzutów. W przypadku, gdy jedna osoba oskarżyła inną o morderstwo, a później nie była w stanie udowodnić swojego oskarżenia, była karana śmiercią².

Istnienia zasady *ne bis in idem* dopatrywano się już w Starym Testamencie. Gracjan wywodził ją ze Starego Testamentu i używał sformułowania *non iudicabit Deus bis in id ipsum*³. Obowiązywania tej zasady w Starym Testamencie próbowano się dopatrzeć w tych stwierdzeniach Starego Testamentu, które mówiły, że „nieszczęście (doświadczenie) nie będzie zsyłane dwa razy”. Interpretowano to w ten sposób, że Bóg nie karze dwa razy za ten sam czyn, i podkreślano, że „nawet Bóg nie karze dwa razy za ten sam czyn”⁴. Nie wszyscy badacze Starego Testamentu zgadzają się jednak z taką interpretacją. Inni uważają, że sformułowanie „nieszczęście (doświadczenie) nie będzie zsyłane dwa razy” oznacza, iż „drugiego

¹ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2002, s. 75.

² G.C. Thomas III, *Double Jeopardy. The History, the Law*, New York 1998, s. 73.

³ F.C. Schroeder, *Die Rechtsnatur des Grundsatzes „ne bis in idem”*, „Juristische Schulung” 1997, no. 3, s. 228.

⁴ D.S. Rudstein, *A Brief History of the Fifth Amendment Guarantee Against Double Jeopardy*, „William and Mary Bill of Rights Journal” 2005, vol. 14, s. 201.

doświadczenia” nie będzie, gdyż pierwsze będzie wystarczające⁵. Istnienia zakazu dopatrywano się także w Misznie. W jednej z jej części stwierdza się, że „za jedno przestępstwo tylko jedna kara może być wymierzona, nie może być chłosty, a później kary śmierci”⁶.

II

Koncepcja *ne bis in idem* najbardziej jednak rozwinęła się w czasach rzymskich, gdzie łączono ją z instytucją rzeczy osądzonej. Ulpian twierdził, że *res iudicata pro veritate accipitur*, czyli że rzecz osądzoną przyjmuje się za prawdę. Łączył on tę zasadę z sytuacją, gdy osoba została uniewinniona. Zasada ta tworzyła poszanowanie dla rzeczy osądzonej na równi ze czcią dla prawdy. Wyrazem tego był pogląd, że interes publiczny wymaga uznawania nawet wyroków wydanych pod wpływem błędu lub podstęp. Materialna prawomocność polegała na ostatecznym ustaleniu stanu prawnego pomiędzy stronami (*ius fecit inter partes*), co nie pozwalało na ponowne prowadzenie procesu pomiędzy tymi samymi stronami w tej samej sprawie. *Exception res iudicata* wykluczało możliwość wszczęcia kolejnego procesu z powodu tego samego przestępstwa w przypadku, gdy pierwszy proces został już ostatecznie zakończony⁷. Prawnik rzymski Paulus uważał, że zakazem *ne bis in idem* powinny być objęte także wyroki skazujące. Według niego „po publicznym uniewinnieniu oskarżonego tylko w ciągu 30 dni od chwili wydania orzeczenia możliwe było oskarżenie go po raz drugi, a po tym zaś czasie było to niedopuszczalne”⁸.

W rzymskim procesie karnym występowały jednak pewne odstępstwa od tej zasady. Przewidywano bowiem możliwość wniesienia nowego oskarżenia w wypadku, gdy np. wyrok uwalniający od kary był oparty jedynie na braku dowodów lub gdy drugi oskarżyciel nie wiedział o pierwszym procesie⁹.

Prawnicy rzymscy uważali, że wyrok, który ma spełnić cel procesu, musi stanowić prawo dla konkretnego przypadku¹⁰. Prawomocność uzyskiwały zarówno

⁵ G.C. Thomas III, *Double Jeopardy...*, s. 72; J.A. Sigler, *A History of Double Jeopardy*, „The American Journal of Legal History” 1963, vol. 7, s. 2–20.

⁶ G. Horowitz, *The Spirit of Jewish Law*, New York 1953, s. 170; *idem*, *Double jeopardy and dual sovereigns*, „Indiana Law Journal” 1960, vol. 35, s. 444–445.

⁷ K.H. Casselmann, *Der Satz ne bis in idem im Strafrecht der Staaten und seine Völkerrechtliche Bedeutung*, Hamburg 1951, s. 5–6; S.F. Jagla, *Auf dem Weg zu einem zwischenstaatlichen ne bis in idem im Rahmen der Europäischen Union*, Frankfurt am Main 2007, s. 5–6; H. Thomas, *Das Recht auf Einmaligkeit der Strafverfolgung. Vom nationalen zum internationalen ne bis in idem*, Baden-Baden 2002, s. 31; H. Rheingans, *Die Ausbildung der strafprozessualen Rechtskraftlehre von der Aufklärung bis zur Reichsstrafprozessordnung v. 1877*, Breslau–Neukirch 1937, s. 6; A. Kaftal, *Prawomocność wyroków sądowych w polskim prawie karnym procesowym*, Warszawa 1966, s. 9; A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem w prawie karnym*, Białystok 2011, s. 74.

⁸ Zob. J.A. Sigler, *A History...*, s. 283.

⁹ A. Kaftal, *Prawomocność wyroków...*, s. 9.

¹⁰ Z. Resich, *Res iudicata*, Warszawa 1978, s. 7.

wyroki skazujące, jak i uniewinniające. W okresie republiki nie było instancji sądowych i każdy wyrok od razu był prawomocny¹¹. Po wprowadzeniu instancji sądowych niezbędnym warunkiem powstania prawomocności orzeczenia było wyczerpanie toku instancji. Przestrzegana była zasada *non bis in idem*¹². Zasadę tę wyrażały również inne paremie łacińskie: *nemo debet bis vexari pro una et eadem causa, nemo debet bis puniri pro uno delicto*¹³, *bis de eadem re ne sit actio*¹⁴ czy *ne bis in idem crimen iudicetur*, która została sformułowana przez Joannesa Teutoniusa¹⁵.

Wskazane określenia opisują zakaz podwójnego karania za to samo przestępstwo lub ten sam czyn zabroniony, nie zaś zakaz ponownego wartościowania czynu. Podkreśla się, że różnice pomiędzy tymi ujęciami nie mają wyłącznie charakteru językowego, ale odnoszą się do najgłębszej podstawy zasady *ne bis in idem*, tj. zakazu podwójnego wartościowania tego samego czynu. Wskazuje się, że różne ujęcia tego zakazu mogą zostać zawężone tylko do zakazu podwójnego ukarania, o czym świadczą powyższe paremie bądź może być rozszerzone przez odwołanie się do negacji odmiennego wartościowania czynu, a w konsekwencji do multiplikacji ocen tego samego zdarzenia faktycznego. Opis zdarzenia historycznego stanowiący podstawę prawnokarnego wartościowania nie jest opisem swobodnym. Oskarżyciel publiczny przy opisywaniu tego zdarzenia musi wyodrębnić z zachowania się potencjalnego sprawcy właściwe, istotne z punktu widzenia odpowiedzialności karnej sprawy fragmenty. Zakreślone w ten sposób zdarzenie faktyczne jest punktem odniesienia przy ocenie wszelkich kwestii ujawniających się w trakcie procesu¹⁶.

W nielicznych tylko przypadkach nie obowiązywała zasada prawomocności. Dotyczyło to przestępstw pospolitych, gdy w zasadzie każdy obywatel po spełnieniu określonych wymogów mógł wystąpić jako oskarżyciel¹⁷. Państwo nie wyznaczało w takich sytuacjach oskarżyciela. Każdemu obywatelowi przysługiwała skarga popularna (*actio popularis*), która była składana w przypadku popełnienia przestępstwa ściganego z oskarżenia publicznego (*crimina publica*) oraz na przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego (*delicta privata*)¹⁸.

¹¹ W. Kufel, *Res iudicata. Przegląd zapatrywań na istotę powagi rzeczy osądzonej w procesie cywilnym*, RPES 1964, nr 1, s. 49.

¹² Zob. J. Jolowicz, *Roman Foundations of Modern Law*, London 1957, s. 87, 94–100.

¹³ R. Kmieciak, *Prawomocność postanowień prokuratora w świetle k.p.k. z 1997 r.* [w:] *Nowy Kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, Kraków 1998, s. 193.

¹⁴ D. Liebs, *Die Herkunft der „Regel“ bis de eadem re ne sit actio*, „Zeitschrift de Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung” 1967, Bd. 84, s. 104–132.

¹⁵ M. Lipczyńska, *Polski proces karny. Zagadnienia ogólne*, t. I, Warszawa 1986, s. 53; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 66.

¹⁶ A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem...*, s. 74. Zob. też: P. Kardas, *O zależnościach między prawem materialnym i procesowym na przykładzie tożsamości czynu w prawie karnym* [w:] *Rzetelny proces karny. Księga Jubileuszowa Profesora Zofii Świdy*, red. J. Skorupka, Warszawa 2009, s. 729–738.

¹⁷ G. Dulckeit, F. Schwartz, W. Waldstein, *Römische Rechtsgeschichte*, München 1989, s. 67.

¹⁸ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu* (2009), s. 63.

W przypadku, gdy poszkodowany przestępstwem z pewnych powodów nie uczestniczył w procesie, mógł potem ponownie wnieść oskarżenie przeciwko osobie niewinnionej, o ile przedstawił dowody popierające jego oskarżenie. Zasada prawomocności mogła być również obalona z inicjatywy cesarza poprzez polecenie ponownego wznowienia postępowania, także na korzyść oskarżonego (*restitutio damnatorum*). W późniejszym okresie instytucja ta przyjęła postać nadzwyczajnego środka prawnego stosowanego jedynie na korzyść oskarżonego. W instytucji tej można dopatrzeć się podstaw dla dzisiejszej instytucji wznowienia postępowania¹⁹.

III

W prawie rzymskim wyróżniano dwa rodzaje prawomocności: prawomocność formalną i materialną. Prawomocność formalna charakteryzowała się tym, że spór był rozstrzygnięty ostatecznie. Stronom nie przysługiwały żadne zwyczajne środki odwoławcze (środki zaskarżenia wyroku). Orzeczenie wydane w drugiej instancji było prawomocne formalnie i mogło być zaskarżone tylko nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia. Prawomocność materialna oznaczała, że wyrok tworzy prawo między stronami, a także wyjątkowo wiąże osoby trzecie. Treść wyroku była uznawana za zgodną z prawdą według zasady *res iudicata pro veritate accipitur*. W przypadku wyroku zasądającego powstawało tzw. *obligatio iudicandi*, czyli obowiązek zapłaty sumy zasądzenia. Sankcją była przymusowa egzekucja zasądzonej sumy. Negatywny aspekt prawomocności wyrażał się tym, że niedopuszczalny był ponowny proces w tej samej sprawie, która uzyskiwała powagę rzeczy osądzonej (*res iudicata*). Następowala konsumpcja skargi *ipso iure*. W celu uniemożliwienia ponownego procesu mógł być wykorzystany zarzut *exceptio rei iudicatae vel in iudicatum deductae*. W innej sprawie sąd i osoby trzecie nie były wyrokiem związane²⁰.

W okresie swojego rozwoju instytucja prawomocności związana została z zakazem *ne bis in idem*. W Grecji starożytnej, Atenach i Sparcie obowiązywała zasada *ne bis in eadem re* – nikt nie mógł być dwukrotnie sądzony za to samo przewinienie. Zasada ta miała zapobiegać wielokrotnemu wszczynaniu postępowania przeciwko tej samej osobie²¹. Zasada *ne bis in idem* była więc znana także w starożytnej Grecji²². O zakazie tym jako jednej z gwarancji praw

¹⁹ U. Dithmar, *Der Grundsatz „ne bis in idem” und das fortgesetzte Delikt*, Berlin 1993, s. 5–6.

²⁰ *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 133; *Prawo rzymskie*, red. P. Święcicka-Wystrychowska, Kraków 2003, s. 247.

²¹ J.W. Jones, *Law and Legal Theory of the Greeks*, London 1956, s. 148.

²² Zob. D. Olynthiacs, *Philippics. Minor public speeches. Speech against Laptines*, trans. J.H. Vines, Harvard 1962, s. 589; J.A. Sigler, *A History...*, s. 283.

oskarżonego w procesie wspominał już w 355 r. p.n.e. Demostenes: „prawo zabrania oskarżania dwukrotnie tej samej osoby za ten sam czyn”. Ustawodawca nie może dopuścić do tego, aby sprawy już raz osądzone były przedstawiane do sądenia po raz drugi²³. W *Digesta Iustiniani (Digesta seu Pandectae)* zasada *ne bis in idem* jest postulatem skierowanym do cesarza, aby nie „zezwał na możliwość ponownego oskarżenia osoby w sytuacji, gdy została ona wcześniej uniewinniona”²⁴.

W prawie rzymskim w *lex Acilia repetundarum* (123–122 r. p.n.e.) funkcjonowała konstrukcja prawna, która uniemożliwiała ponowne ukaranie za ten sam czyn zabroniony (*de eodem crimen*)²⁵. Zakresem *ne bis in idem* objęty był tylko fakt wcześniejszego ukarania. W sposób więc ograniczony chroniła ona jednostkę przed ponownym procesem karnym o to samo²⁶.

Analogicznie inni prawnicy rzymscy, jak np. Ciceró czy Gaius, twierdzili, że te same fakty nie mogą zostać ponownie w kolejnym procesie przedstawione w sądzie²⁷.

IV

W okresie średniowiecza zasada *ne bis in idem* obowiązywała w Anglii jako norma zabraniająca „dwukrotnego zagrożenia odpowiedzialnością” (*Rule against Double Jeopardy*). Zakaz ten jest tak stary jak samo *common law*. W Anglii w XII w. w okresie sporu pomiędzy królem Henrykiem II a arcybiskupem Thomasem Becketem o niezależność kościoła zasada ta została wykorzystana dla obrony niezależności sądownictwa kościelnego. Oskarżony w 1164 r. o zabójstwo urzędnik był sądzony przez sąd kościelny. W celu wyłączenia właściwości sądu królewskiego powołano się na obowiązującą w sądownictwie kościelnym zasadę: *ne bis in idipsum* – „nikt nie może być karany dwukrotnie za to samo przestępstwo”²⁸. Przez następne dziesięciolecia można dostrzec wyraźną tendencję

²³ M.L. Friedland, *Double Jeopardy*, Oxford 1969, s. 15–16; J.W. Jones, *Law and Legal Theory*..., s. 148.

²⁴ J.A. Sigler, *A History*..., s. 283; R.J. Bonner, *Lawyers and Litigants in Ancient Athens*, Chicago 1927, s. 195; M. Radin, *Handbook of Roman Law*, St. Paul 1927, s. 475; Ch.P. Sharman, *Roman Law in the Modern Law*, Boston 1937, s. 488–489; A.F. Berner, *Non bis in idem*, „Archiv für Preußisches Strafrecht” 1855, Heft 3, s. 478; A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem*..., s. 74.

²⁵ S. Roßner, „*Bis in idem*”? Zu Art. 103 III GG und einem parteiordnungsrechtlichen Streitgegenstandsbegriff, MIP 2004–2005, Heft 12, s. 60; P. Landau, *Ursprünge und Entwicklung des Verbotes doppelter Strafverfolgung wegen desselben Verbrechens in der Geschichte des kanonischen Rechts*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung” 1970, Bd. 56, s. 124–131.

²⁶ A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem*..., s. 75.

²⁷ M.L. Friedland, *Double Jeopardy*, s. 15; G. Bahnsen, *Double Jeopardy: A Case Study in the Influence of Christian Legislation*, „Journal of Christian Reconstruction” 1975–1976, vol. 2, s. 44–45.

²⁸ M.L. Friedland, *Double Jeopardy*, s. 5.

do ograniczania możliwości wielokrotnego prowadzenia postępowania karnego przeciwko tej samej osobie w tej samej sprawie. Kształtuje się instytucja *double jeopardy* we współczesnym tego słowa znaczeniu²⁹.

Słowo *jeopardy* pochodzi od francuskiego *jeu-perdre*, które oznacza grę, w której można stracić, oraz od średniowiecznego angielskiego *iupart*, które oznacza niepewną grę. Niebezpieczeństwo (*jeopardy*) ponownego prowadzenia postępowania w tej samej sprawie i przeciwko tej samej osobie pojawia się dopiero wtedy, gdy sformułowane są przeciwko tej osobie zarzuty. Do tego momentu trudno mówić o jakimkolwiek niebezpieczeństwie bycia dwukrotnie sądzonym w tej samej sprawie³⁰.

V

W okresie nowożytnym nadal posługiwano się wypracowaną w czasach rzymskich koncepcją *ne bis in idem*. Zasada ta występowała w Zwierciadle Saskim. Prawodawstwo karne cesarza Karola V z 1532 r. (*Constitutio Criminalis Carolina*) nie zawierało postanowień w zakresie prawomocności wyroków skazujących. W okresie inkwizycyjnym zasada *ne bis in idem* została natomiast całkowicie zniesiona.

W XVI w. zasada *ne bis in idem* została zastąpiona na kontynencie europejskim opracowaną przez mediolańskich prawników instytucją „zwolnienia instancyjnego” (*absolutio ab instantia*). Polegała ona na tym, że w przypadku, gdy dowody nie były wystarczające do osądzenia, wówczas zawieszano postępowanie, które mogło być jednak wznowione na podstawie nowych dowodów³¹. W Niemczech instytucja *absolutio ab instantia* została wprowadzona w 1635 r. Pod koniec XVIII w. stała się powszechną praktyką sądową. W 1751 r. obowiązywanie „zwolnienia instancyjnego” potwierdził *Codex Juris Bavarici Criminalis*. Zgodnie z obowiązującą wtedy konstrukcją *absolutio ab instantia* podjęcie rozstrzygnięcia końcowego było uzależnione od pojawienia się nowych okoliczności³².

Rewolucja francuska przywróciła pod koniec XVIII w. zasadę *ne bis in idem*. Pierwsze uregulowania w prawie francuskim (Konstytucja z września 1791 r., rozdz. V oraz art. 9 Kodeksu postępowania karnego z 1808 r.) ograniczyły jednak tę zasadę do zakazu ponownego karania i oskarżania po uniewinnieniu³³.

W Niemczech w okresie oświecenia zwiększyły się uprawnienia jednostki w procesie karnym. Obowiązywały zasady jawności, ustności i kontradiktoryjności³⁴. Ramy dla nowoczesnego procesu karnego stworzyła Konstytucja Frankfurcka

²⁹ P.A. McDermott, *Res Judicata and Double Jeopardy*, Butterworths 1999, s. 200.

³⁰ *Ibidem*, s. 237.

³¹ G. Schwarplies, *Die rechtsgeschichtliche Entwicklung des Grundsatzes „ne bis in idem” im Strafprozess*, Zürich 1970, s. 27.

³² U. Dithmar, *Der Grundsatz...*, s. 6.

³³ F.C. Schroeder, *Die Rechtsnatur...*, s. 228.

³⁴ T. Maciejewski, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000, s. 838–840.

z 1849 r. Ograniczyła ona znacznie m.in. możliwość ponownego prowadzenia procesu karnego w tej samej sprawie i przeciwko tej samej osobie, zwiększając w ten sposób znaczenie instytucji prawomocności. W Procedurze Karnej Rzeszy Niemieckiej z 1 lutego 1877 r. przyjęta została zasada *ne bis in idem*, która jest od tego momentu powszechnie akceptowana w orzecznictwie sądów Rzeszy³⁵.

VI

Polski Kodeks postępowania karnego z 1928 r. nie przewidywał wprost zakazu *ne bis in idem*³⁶. W swojej pierwotnej wersji stanowił w art. 3, że „sąd nie wszczyna postępowania, a wszczęte umarza, w razie śmierci oskarżonego, przedawnienia lub innej okoliczności, wyłączającej ściganie”. Końcowa część art. 3 wskazywała jednak, że przepis ten zawiera tylko przykładowe wyliczenie przesłanek postępowania. Równocześnie nakładał na organy procesowe obowiązek uwzględniania wszystkich innych aktualnych w danej sprawie oraz fazy postępowania przesłanek wynikających z przepisów szczegółowych³⁷. Sąd Najwyższy w orzeczeniach także wskazywał, że przepis art. 3 nie obejmuje wszystkich przypadków, gdy postępowanie nie będzie mogło być wszczęte lub będzie musiało być umorzone. Do „innej okoliczności wyłączających ściganie” Sąd Najwyższy zaliczał również *ne bis in idem*³⁸.

Kodeks postępowania karnego z 1928 r. przewidywał umorzenie postępowania przygotowawczego lub odmowę jego wszczęcia także z powodu braku dostatecznych podstaw faktycznych do ścigania karnego (art. 230 i 2452) oraz umorzenie postępowania z powodu znikomego społecznego niebezpieczeństwa czynu (art. 49 i art. 478 § 3). Niedopuszczalność procesu karnego wynikała z szeregu przepisów znajdujących się nie tylko w prawie karnym, ale też w innych działach prawa³⁹.

W orzeczeniu całej izby Sąd Najwyższy wyjaśniał, że dodatnie przesłanki procesu, które muszą istnieć, aby proces karny mógł się toczyć, jak również ujemne przesłanki procesu, które nie mogą istnieć, jeżeli proces ma się toczyć prawidłowo, są przesłankami ścigania i jeżeli w związku z ich istnieniem lub nieistnieniem proces jest niedopuszczalny, nastąpić musi formalne orzeczenie, które zakończy proces. W związku z tym nie można rozpatrywać kwestii winy oskarżonego. Można o tym orzekać tylko w prawnie dopuszczalnym procesie. Sąd Najwyższy wyjaśnił

³⁵ U. Dithmar, *Der Grundsatz...*, s. 7.

³⁶ A. Mogilnicki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1932, s. 16.

³⁷ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2005, s. 177.

³⁸ Zob. postanowienie SN z 10 lipca 1953 r., KO 194/52, OSNCK 1953, nr 4, poz. 66; postanowienie SN z 31 marca 1955 r., III KO 80/54, OSNCK 1955, nr 4, poz. 46.

³⁹ Zob. A. Mogilnicki, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 16.

także, że należy odróżnić przesłanki procesowe od przesłanek karalności. Pierwsze należą do dziedziny prawa karnego procesowego, a drugie do dziedziny prawa karnego materialnego⁴⁰.

VII

Kodeks postępowania karnego z 1969 r. rozszerzył znacznie zakres przesłanek procesowych. Wyliczenie przesłanek było jednak nadal tylko przykładowe. Artykuł 11 tego kodeksu posługiwał się bowiem określeniem „w szczególności”. Zgodnie z art. 11 k.p.k. z 1969 r. nie wszczyna się postępowania, a wszczęte umarza, gdy: „1) czynu nie popełniono albo czyn nie zawiera ustawowych znamion czynu zabronionego oraz gdy ustawa uznaje, że sprawca nie popełnia przestępstwa, 2) ustawa określa, że czyn nie stanowi przestępstwa z powodu jego znikomego niebezpieczeństwa społecznego albo że sprawca nie podlega karze, 3) sprawca nie podlega orzecznictwu sądów karnych, 4) brak skargi uprawnionego oskarżyciela albo zezwolenia na ściganie lub wniosku o ściganie pochodzącego od osoby uprawnionej, 5) oskarżony zmarł, 6) nastąpiło przedawnienie, 7) postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie ukończone lub wcześniej wszczęte toczy się”. W pkt 7 art. 11 k.p.k. z 1969 r. wymieniona jest już wyraźnie zasada *ne bis in idem* i *res iudicata* jako przesłanka procesu karnego. Zasada *ne bis in idem* została powiązana z prawomocnością, a konkretnie prawomocnością materialną⁴¹.

Powiązanie prawomocności (*res iudicata*) z zakazem *ne bis in idem* jest kontynuacją koncepcji Ulpiana z czasów rzymskich. Podobnie obecny charakter prawny, istota i treść powagi rzeczy osądzonej są wyrazem sformułowanej także przez Ulpiana paremi, że *res iudicata pro veritate accipitur*, czyli że rzecz osądzoną przyjmuje się za prawdę. W okresie rzymskim dostrzegano już również materialny charakter prawomocności, który wyrażał się w ostatecznym ustaleniu stanu prawnego pomiędzy stronami (*ius fecit inter partes*). Ostateczne ustalenie stanu prawnego między stronami nie pozwalało na ponowne prowadzenie procesu pomiędzy tymi samymi stronami w tej samej sprawie. Obecne rozumienie aspektu materialnego prawomocności pochodzi więc jeszcze czasów rzymskich. W czasach rzymskich także już wskazywano, że zakazem *ne bis in idem* powinny być objęte nie tylko wyroki skazujące, ale również i wyroki uniewinniające

Zasada *ne bis in idem* wyrażona jest też przez inne paremie łacińskie: *nemo debet bis vexari pro una et eadem causa, nemo debet bis puniri pro uno delicto, bis de eadem re ne sit actio* czy *ne bis in idem crimen iudicetur*. Paremie te dotyczą zakazu podwójnego karania za to samo przestępstwo lub ten sam czyn zabroniony,

⁴⁰ *Ibidem*, s. 17–18.

⁴¹ A. Kaftal, *Prawomocność wyroków...*, s. 20. Zob. też: C. Roxin, *Strafverfahrensrecht*, München 1995, s. 372–373.

nie zaś zakazu ponownego wartościowania czynu. Obecnie przyjmuje się, że zakaz *ne bis in idem* dotyczy zakazu podwójnego wartościowania tego samego czynu. Zakaz ten może zostać bowiem zawężony tylko do zakazu podwójnego ukarania bądź może być rozszerzone przez odwołanie się do negacji odmiennego wartościowania czynu, a w konsekwencji do multiplikacji ocen tego samego zdarzenia faktycznego.

VIII

Res iudicata jako przesłanka procesu została wymieniona w katalogu przesłanek procesowych dopiero w k.p.k. z 1969 r. Ustawodawca, wprowadzając powagę rzeczy osądzonej do katalogu przesłanek procesowych, chciał w sposób jednoznaczny wskazać, że nie należy wszczynać postępowania, a jeżeli nawet już zostało wszczęte, to należy je umorzyć, gdy postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie ukończone.

Przepis art. 17 k.p.k. z 1997 r. w porównaniu do art. 11 k.p.k. z 1969 r. został znacznie rozbudowany. Uzupełniono go o dwa paragrafy, w których znalazły się nowe przepisy wcześniej nieznanne k.p.k. z 1969 r. Katalog negatywnych przesłanek procesowych został przebudowany, lecz jest w dalszym ciągu katalogiem otwartym, gdyż w § 1 w pkt 11 wskazuje się jeszcze na „inną okoliczność wyłączającą ściganie”. Zbiór warunków dopuszczalności procesu, czyli przesłanek procesowych, został sformułowany w § 1 art. 17 k.p.k. od strony negatywnej⁴². Przepis art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k. przewiduje przesłankę procesową w postaci *res iudicata*. Zgodnie z tym przepisem nie wszczyna się postępowania, a wszczęte umarza, gdy „postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończone”. W k.p.k. z 1997 r. w porównaniu do k.p.k. z 1969 r. sformułowanie powagi rzeczy osądzonej występuje praktycznie w niezmienionej postaci. Zastąpiono jedynie słowo „ukończone” słowem „zakończone”.

W doktrynie przyjmuje się prawomocność formalną i materialną. Przyjęty podział na prawomocność formalną i materialną pochodzi jeszcze z czasów rzymskich, gdzie także wyróżniano dwa rodzaje prawomocności, tj. prawomocność formalną i materialną.

Prawomocność formalna oznacza sytuację, gdy decyzja nie podlega już zaskarżeniu za pomocą zwykłych środków odwoławczych. Prawomocna formalnie decyzja kończy proces i tworzy stan rzeczy osądzonej (*res iudicata*). Powoduje on powstanie domniemania prawdziwości ustaleń dokonanych w decyzji oraz jej zgodność z przepisami prawa (*res iudicata pro veritate accipitur*). Prawomocny wyrok jest trwałym rozstrzygnięciem przez sąd rozpatrywanej sprawy.

⁴² P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 1999, s. 119.

Obecne rozumienie i definiowanie prawomocności jest w dużym stopniu takie jak w czasach rzymskich. Wtedy bowiem prawomocność formalna oznaczała, że spór był rozstrzygnięty ostatecznie. Stronom nie przysługiwały żadne zwyczajne środki odwoławcze (środki zaskarżenia wyroku). Orzeczenie wydane w drugiej instancji było prawomocne formalnie i mogło być zaskarżone tylko nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia.

Analogicznie jest w przypadku prawomocności materialnej. Prawomocność materialna jest obecnie traktowana jako konsekwencja prawomocności formalnej. Prawomocność materialna oznacza, że w zasadzie nie jest dopuszczalne wszczęcie i prowadzenie od nowa postępowania już prawomocnie (formalnie) zakończono. Niedopuszczalne jest ponowne postępowanie w tej samej sprawie i przeciwko tej samej osobie (zakaz *ne bis in idem*).

Obecna definicja prawomocności materialnej jest więc odzwierciedleniem prawomocności materialnej z okresu prawa rzymskiego. Prawomocność materialna oznaczała bowiem, że wyrok tworzy prawo między stronami. Treść wyroku była uznawana za zgodną z prawdą według zasady *res iudicata pro veritate accipitur*. Negatywny aspekt prawomocności wyrażał się tym, że niedopuszczalny był ponowny proces w tej samej sprawie, która uzyskiwała powagę rzeczy osądzonej (*res iudicata*). Następowala konsumpcja skargi *ipso iure*. W celu uniemożliwienia ponownego procesu mógł być wykorzystany zarzut *exceptio rei iudicatae vel in iudicatum deductae*.

Przepis art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k. wskazuje na ten sam czyn tej samej osoby. Kwestia tożsamości czynu jako przeszkody do ponownego sądenia tej samej osoby była już dostrzeżona w prawie rzymskim i akcentowana przez prawników rzymskich. W *lex Acilia repetundarum* istniała konstrukcja prawna, która uniemożliwiała ponowne ukaranie za ten sam czyn zabroniony (*de eodem crimen*). Zakresem *ne bis in idem* objęty był fakt wcześniejszego ukarania. Konstrukcja ta opierała się na tożsamości czynu zabronionego. Prawnicy rzymscy Cicero czy Gaius twierdzili, że te same fakty nie mogą zostać ponownie w kolejnym procesie przedstawione w sądzie.

W aktualnym k.p.k. obowiązuje także zasada, że prawomocne orzeczenie może być tylko w wyjątkowych przypadkach wzruszone. Możliwość wzruszenia prawomocnego orzeczenia dopuszczalna jest tylko w trybie nadzwyczajnych środków zaskarżenia (kasacja, skarga na wyrok sądu odwoławczego, wznowienie postępowania). Stanowi to odzwierciedlenie przyjętych w okresie rzymskim rozwiązań, gdy obowiązywała zasada prawomocności, która pozwalała tylko w przypadku nielicznych wyjątków na ponowne wznowienie postępowania. Przykładowo na polecenie cesarza postępowanie mogło być ponownie wznowione – również na korzyść oskarżonego (*restitutio damnatorum*). W późniejszym okresie instytucja ta przyjęła postać nadzwyczajnego środka prawnego stosowanego jedynie na korzyść oskarżonego.

IX

Obecnie zakaz *ne bis in idem* jest obowiązującym zakazem w polskim k.p.k. Odgrywa on tak istotną rolę, że rozważane jest nawet uznanie go za zasadę procesu karnego. W niemieckiej doktrynie procesu karnego nie ma wątpliwości, że zakaz *ne bis in idem* jest zasadą, i to podstawową, procesu karnego⁴³. Zasady procesu karnego są podstawami, na których opiera się określony model procesu. Nadają one procesowi karnemu kształt jednolitego systemu rządzącego się pewnymi ideami przewodnimi, które pozwalają zrealizować postawione przed tym procesem cele. Ułatwiają wykładnię przepisów prawnych lub wskazują kierunek wykładni. Kształtują praktykę wymiaru sprawiedliwości⁴⁴.

W polskiej nauce niestety nie ma zgodności co do znaczenia pojęcia „zasada procesu karnego”. Pod tym pojęciem rozumie się bowiem zarówno „podstawowe normy prawne, określające główne cechy procesu karnego [...] i wynikające z nich dyrektywy oraz prawa i obowiązki dla uczestników postępowania karnego”, jak i idee charakteryzujące podstawowe założenia procesu⁴⁵. Zasada *ne bis in idem* wynika z art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k., który zakazuje wszczynać postępowanie, a wszczęte nakazuje umorzyć, gdy postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończone. Zasada *ne bis in idem* w procesie karnym jest więc obowiązującą normą prawną.

Zasada *ne bis in idem* posiada ogólnopprocesowy charakter ze względu na jej znaczenie dla całego postępowania karnego. Wyraża cechy dominujące w całym procesie, a nie tylko w poszczególnych jego stadiach. Zasada *ne bis in idem* jest więc normą prawną, która ma charakter normy zasadniczej charakteryzującej proces karny. Zasadę *ne bis in idem* można ujmować opisowo, gdyż jest pewnym wzorcem dla wszystkich organów stosujących prawo. Jednocześnie stanowi pewną dyrektywę nakazującą określony sposób postępowania⁴⁶.

W przeciwieństwie do niemieckiej konstytucji, polska konstytucja nie formułuje wprost zasady *ne bis in idem*. Wskazuje się jednak, że *ne bis in idem* jest zasadą prawną posiadającą umocowanie w Konstytucji RP (art. 2, art. 30 i art. 45 ust. 1 Konstytucji RP). Występuje także w ustawach zwykłych (art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k. oraz art. 114 § 1 w zw. z § 3 k.k.). Przewidziana jest również w wielostronnych umowach międzynarodowych, których Polska jest stroną, jako

⁴³ Zob. T. Maunz, G. Dürig, R. Herzog, R. Scholz, P. Lerche, H.J. Papier, A. Randelzhofer, E. Schmidt-Aßmann, *Grundgesetz-Kommentar*, München 1994, uwaga 271 do art. 103.

⁴⁴ M. Rogalski, *Niezawisłość sędziowska w postępowaniu karnym*, Lublin 2000, s. 40.

⁴⁵ A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994, s. 92; A. Marek, *Pojęcie zasady procesu karnego*, „Państwo i Prawo” 1970, nr 3–4, s. 544. Zob. też: P. Hofmański, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988, s. 85–86; A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 2002, s. 228–229; M. Cieślak, *Zasady procesu karnego i ich system*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prawo” 1956, nr 3, s. 158 i n.

⁴⁶ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa*, Warszawa 1974, s. 24 i n.

zakaz ponownego sądzenia i karania w ramach jednego państwa (art. 4 ust. 1 Protokołu nr 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności; art. 14 ust. 7 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych) lub jako zakaz sądzenia oraz karania na obszarze państwa-strony umowy (art. 54 Porozumienia z Schengen)⁴⁷.

Przyjąć więc należy, że zasada *ne bis in idem* jest zasadą prawa, a nie tylko regułą prawa. Wydaje się, że zasada *ne bis in idem* jest zasadą podstawową (naczelną) procesu karnego. Stanowi ona nie tylko regułę w procesie karnym, ale wyraża podstawowe jego założenia i przez fakt swego obowiązywania jest cechą charakteryzującą model tego i innych procesów. Zasada *ne bis in idem* nie dotyczy jedynie procesu karnego. Nie przekreśla to jednak jej charakteru zasady procesu karnego. Zasadę *ne bis in idem* można zaliczyć do zasad naczelnych w znaczeniu szerszym⁴⁸. Zasada *ne bis in idem* jest także dyrektywą postępowania dla organów procesowych oraz dyrektywą wykładni prawa karnego procesowego, które ją urealniają i konkretyzują⁴⁹.

Zasadę *ne bis in idem* można ujmować zarówno jako zasadę abstrakcyjną, jak i zasadę konkretną. Historycznie ukształtowała się bowiem reguła, według której prawomocnie zakończone postępowanie wobec tej samej osoby o ten sam czyn nie może być prowadzone w ramach jurysdykcji tego samego państwa, a w przypadku osądzenia w innym państwie jest to uzależnione od umowy międzynarodowej. Nie ulega także wątpliwości, że zasada *ne bis in idem* wpłynęła na model procesu karnego, kształtując konkretne normy procesowe. Wszelkie jej ograniczenia muszą wynikać z ustaw i być oceniane z perspektywy zasady proporcjonalności⁵⁰.

W doktrynie wskazuje się, że norma prawna wyrażająca zakaz *ne bis in idem* posiada charakter „zasadniczy”. Norma prawna posiada charakter zasadniczy jako norma prawna zawarta w konstytucji wyciągnięta „przed nawias” w stosunku do innych norm prawnych niezawartych w ustawie zasadniczej⁵¹. Twierdzenie to uzasadnia się faktem „osadzenia” zakazu *ne bis in idem* w regulacja ponadpaństwowych oraz art. 91 Konstytucji RP. Zgodnie z ust. 1 tego przepisu „ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy”⁵².

Wskazuje się na zasadę *ne bis in idem* jako wartość samoistną. Stanowi prawo podmiotowe, które przysługuje każdej jednostce na równych zasadach. Zakaz *ne bis in idem* (w prawie anglosaskim koncepcja *double jeopardy*) jest ochroną przed

⁴⁷ A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem...*, s. 69.

⁴⁸ Por. R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Kraków 2002, s. 65.

⁴⁹ P. Hofmański, *Samodzielność jurysdykcyjna...*, s. 91.

⁵⁰ A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem...*, s. 70–71.

⁵¹ Por. K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 93.

⁵² A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem...*, s. 69–70.

nadmiernym nękaniem jednostek poprzez wszczynanie kolejnych procesów, aż organy państwa osiągną zamierzony rezultat⁵³. Zasada *ne bis in idem* rozciąga się nie tylko na prawo karne, ale też na inne gałęzie prawa⁵⁴.

Naruszenie zakazu *ne bis in idem* wynikającego z art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k. powoduje bardzo poważny skutek przewidziany w k.p.k. w postaci bezwzględnej przyczyny odwoławczej (art. 439 § 1 pkt 8 k.p.k.). W ten sposób ustawodawca ustanawia gwarancje procesowe ochrony zasady *ne bis in idem*.

Zakaz *ne bis in idem*, sformułowany jeszcze w prawie rzymskim, ściśle więc związał się z zagwarantowaniem praw jednostce poprzez niedopuszczanie prowadzenia ponownie procesu przeciwko tej samej osobie o ten sam czyn. Odgrywa szczególną rolę jako zasada procesu karnego. Stanowi istotny element państwa prawa, w którym gwarantowane są i przestrzegane prawa jednostek.

Bibliografia

- Bahnsen G., *Double Jeopardy: A Case Study in the Influence of Christian Legislation*, „Journal of Christian Reconstruction” 1975–1976, vol. 2.
- Berner A.F., *Non bis in idem*, „Archiv für Preußisches Strafrecht” 1855, Heft 3.
- Bonner R.J., *Lawyers and Litigants in Ancient Athens*, Chicago 1927.
- Casselmann K.H., *Der Satz ne bis in idem im Strafrecht der Staaten und seine Völkerrechtliche Bedeutung*, Hamburg 1951.
- Cieślak M., *Zasady procesu karnego i ich system*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prawo” 1956, nr 3.
- Dithmar U., *Der Grundsatz „ne bis in idem” und das fortgesetzte Delikt*, Berlin 1993.
- Dulceit G., Schwartz F., Waldstein W., *Römische Rechtsgeschichte*, München 1989.
- Friedland M.L., *Double Jeopardy*, Oxford 1969.
- Grzegorzcyk T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2005.
- Hofmański P., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988.
- Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 1999.
- Horowitz G., *Double jeopardy and dual sovereigns*, „Indiana Law Journal” 1960, vol. 35.
- Horowitz G., *The Spirit of Jewish Law*, New York 1953.
- Jagla S.F., *Auf dem Weg zu einem zwischenstaatlichen ne bis in idem im Rahmen der Europäischen Union*, Frankfurt am Main 2007.
- Jolowicz J., *Roman Foundations of Modern Law*, London 1957.
- Jones J.W., *Law and Legal Theory of the Greeks*, London 1956.
- Kaftal A., *Prawomocność wyroków sądowych w polskim prawie karnym procesowym*, Warszawa 1966.
- Kardas P., *O zależnościach między prawem materialnym i procesowym na przykładzie tożsamości czynu w prawie karnym* [w:] *Rzetelny proces karny. Księga Jubileuszowa Profesora Zofii Świdry*, red. J. Skorupka, Warszawa 2009.

⁵³ Zob. J.A. Sigler, *Double Jeopardy: The Development of a Legal and Social Policy*, New York 1969, s. 15.

⁵⁴ A. Sakowicz, *Zasada ne bis in idem...*, s. 70.

- Kmieciak R., *Prawomocność postanowień prokuratora w świetle k.p.k. z 1997 r.* [w:] *Nowy Kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, Kraków 1998.
- Kmieciak R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Kraków 2002.
- Kufel W., *Res iudicata. Przegląd zapatrywań na istotę powagi rzeczy osądzonej w procesie cywilnym*, RPES 1964, nr 1.
- Landau P., *Ursprünge und Entwicklung des Verbotes doppelter Strafverfolgung wegen desselben Verbrechens in der Geschichte des kannonischen Rechts*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung” 1970, Bd. 56.
- Liebs D., *Die Herkunft der „Regel” bis de eadem re ne sit actio*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung” 1967, Bd. 84.
- Lipczyńska M., *Polski proces karny. Zagadnienia ogólne*, t. I, Warszawa 1986.
- Maciejewski T., *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000.
- Marek A., *Pojęcie zasady procesu karnego*, „Państwo i Prawo” 1970, nr 3–4.
- Marek A., Waltoś S., *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 2002.
- Maunz T., Dürig G., Herzog R., Scholz R., Lerche P., Papier H.J., Randelzhofer A., Schmidt-Aßmann E., *Grundgesetz-Kommentar*, München 1994.
- McDermott P.A., *Res Judicata and Double Jeopardy*, Butterworths 1999.
- Mogilnicki A., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1932.
- Murzynowski A., *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994.
- Olythiacs D., *Philippics. Minor public speeches. Speech against Laptines*, trans. J.H. Vines, Harvard 1962.
- Opalek K., Wróblewski J., *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969.
- Prawo rzymskie*, red. P. Świącicka-Wystrychowska, Kraków 2003.
- Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986.
- Radin M., *Handbook of Roman Law*, St. Paul 1927.
- Resich Z., *Res iudicata*, Warszawa 1978.
- Rheingans H., *Die Ausbildung der strafprozessualen Rechtskraftlehre von der Aufklärung bis zur Reichsstrafprozessordnung v. 1877*, Breslau–Neukirch 1937.
- Rogalski M., *Niezawisłość sędziowska w postępowaniu karnym*, Lublin 2000.
- Roßner S., „Bis in idem”? Zu Art. 103 III GG und einem parteiordnungsrechtlichen Streitgegenstandsbegrif, MIP 2004–2005, Heft 12.
- Roxin C., *Strafverfahrensrecht*, München 1995.
- Rudstein D.S., *A Brief History of the Fifth Amendment Guarantee Against Double Jeopardy*, „William and Mary Bill of Rights Journal” 2005, vol. 14.
- Sakowicz A., *Zasada ne bis in idem w prawie karnym*, Białystok 2011.
- Schroeder F.C., *Die Rechtsnatur des Grundsatzes „ne bis in idem”*, „Juristische Schulung” 1997, no. 3.
- Schwarplies G., *Die rechtsgeschichtliche Entwicklung des Grundsatzes „ne bis in idem” im Strafprozess*, Zürich 1970.
- Sharman Ch.P., *Roman Law in the Modern Law*, Boston 1937.
- Sigler J.A., *A History of Double Jeopardy*, „The American Journal of Legal History” 1963, vol. 7.
- Sigler J.A., *Double Jeopardy: The Development of a Legal and Social Policy*, New York 1969.
- Thomas III G.C., *Double Jeopardy. The History, the Law*, New York 1998.
- Thomas H., *Das Recht auf Einmaligkeit der Strafverfolgung. Vom nationalen zum internationalen ne bis in idem*, Baden-Baden 2002.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2002.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009.
- Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., *Zasady prawa*, Warszawa 1974.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest zasada *ne bis in idem*, głównie w ujęciu historycznym i porównawczym. Przedstawiona jest zasada *ne bis in idem* w okresie rzymskim oraz jej kształtowanie się w późniejszych wiekach. Wyjaśnione jest znaczenie i zakres pojęciowy tej zasady zarówno w prawie kontynentalnym, jak i anglosaskim. Na gruncie prawa polskie przedstawiona jest ta zasada w k.p.k. z 1928, 1969 oraz 1997 r. Omówione są zmiany, jakim podlegała w polskich k.k. Zaprezentowany jest obecny kształt zasady *ne bis in idem*, który pozwala uznać ją za zasadę polskiego procesu karnego.

Słowa kluczowe: *ne bis in idem*, zasada procesu karnego, prawomocność, przesłanka procesu karnego

ROMAN SOURCES OF *NE BIS IN IDEM* PRINCIPLE

Summary

The subject of the article is the *ne bis in idem* principle, mainly in the historical and comparative perspective. The *ne bis in idem* principle is presented in the Roman period and its formation in later centuries. The meaning and conceptual scope of this principle is clarified, both in continental law and in Anglo-Saxon law. Under the Polish law this principle is presented in the codes of criminal proceedings of 1928, 1969 and 1997. The changes which were subject to the Polish penal codes are discussed. The present form of the *ne bis in idem* principle allows to treat this principle as this principle the Polish criminal process.

Keywords: *ne bis in idem*, principle of the criminal process, legal validity, the condition of the criminal proceedings